

Recenze a zprávy o literatuře

OHLER, Norman: *Blitzed: Drugs in Nazi Germany*. United Kingdom: Penguin Books 2017, 360 s. ISBN 978-0-14-198316-5.

Kniha německého spisovatele a scénáristy Normana Ohlera o zneužívání syntetických omamných látek ve společnosti nacistického Německa nese příznaky vysoce návykového čtení. Jakkoliv se jedná o barvotiskové téma, ke čtenáři se dostává strhující výklad poskládaný z interpretace široké palety dosud nepoužitých pramenných dat, který má daleko k lacinému bulvárnímu spisku à la „Fet v Reichu“. Dramatické literární prvky typické nejen pro tento, ale i kterýkoliv jiný světový historický bestseller, jimiž autor slepuje své ryze pramenné závěry, se totiž drží v mantinelech zdravé kritické imaginace a společně s hravou narkomanickou slovní ekvilibristikou. Příkladem budiž názvy druhé či třetí kapitoly: *Sieg High! (1939–1941)* resp. *High Hitler: Patient A and His Personal Physician (1941–1944)*, jež citlivě napomáhají čtenářské „stravitelnosti“. Ohler je přitom ve svém pečlivém přístupu k historickým zdrojům široce rozkročen mezi důrazem na empirický detail dobových periodik, právních či zdravotních předpisů a více méně intuitivním hledáním projevů toxikomanie v dopisech, osobních denících či pamětech. Seriózní vědecká práce tak v jeho případě spadá v jedno s podmanivým stylem psaní. Autor se při něm nesusoudí jen na praktiky Hitlera a nejvyšších špiček nacistického vedení, ale proniká i do nižších armádních pater, přes generalitu, důstojníky zdravotnických oddílů až k řadovým vojínům. Hledá stopy syntetických drog v kapsách členů armádního velení, ovšem jeho důkladná vizita nemíjí ani kabiny bojových letounů nebo interiéry tanků. Ukazuje přitom, že účinky chemických stimulantů, které potlačovaly strach, hlad i únavu a které svými povzbuzujícími účinky zvyšovaly pozornost, bojeschopnost a sebejistotu, hrály nezanedbatelnou roli nejen při vpádu do Československa a Polska, ale zejména při Blitzkriegu na Západě. Nejedná se však o žádný šokující objev. Ohler totiž nevrhá na dějiny Třetí říše zcela čerstvý pohled, ale využívá starší – málo využitou a spíše tušenou – badatelskou perspektivu, kterou však rozevírá do krajně znepokojivých úhlů. Přes rastr kulturních a sociálních dějin medicíny a s pomocí svěžího výkladu nových pramenů tak zásadně proměňuje naše uvažování o klíčových událostech druhé světové války.

V úvodní části první kapitoly se noří do hlubin 19. století, jehož koncem začala v Německu, zejména pak podél Rýna, vyrůstat z někdejších domácích chemických varen síť prosperujících továren, kde

docházelo k izolaci morfinu, důležitého alkaloidu opia. Firmy Merck a Bayer chrlily na trh nejen toto silné anestetikum, které zahánělo bolest zraněných ve francouzsko-pruském konfliktu či americké občanské válce, ale později také jeho derivát. Morfium, tento hedonistický zdroj euforie, který byl bez předpisu běžně k dostání v lékárnách v USA, tak záhy doplnil zabiják bolesti hlavy, lék na břišní křeče, kašel či spánkovou poruchu batolat uvedený na trh pod obchodní značkou *Heroin*. Německo se toho času stalo líhní špičkových chemiků a drobný popisek *vyrobeno v Německu* zárukou prvotřídní kvality.

Profit chemického průmyslu raketově stoupal i po skončení Velké války. Na rozdíl od Francie či Británie utrpělo Německo co do počtu kolonií citelné ztráty a dodávky přírodních stimulantů, tedy kávy, pepře, čaje a dalších surovin tak značně prořídly. Trh si proto musel najít jinou cestu – Němci začali „nakopávače“ vyrábět synteticky. Od roku 1920 se drogy stávaly v zemi, která utrhla hluboké fyzické a psychické rány, stále důležitější součástí všedního dne deprimované populace. V rychlém sledu bylo toho času vyrobeno a patentováno mnoho dodnes známých léčiv, přičemž tahounem byly opiáty. V roce 1925 se větší chemické závody spojily do skupiny IG Farben a mezi lety 1926–1930 pokrývala výroba 91 tun morfinu až 40 % světové produkce. Prosperoval i obchod s kokainem, společnosti Merck, Boehring a Knoll při tom kontrolovaly 80 % světového trhu. Vznikem druhého kartelu Fachgruppe Opium und Kokain přerostlo Výmarské Německo v globálního dealera, který heroinem a kokainem zásoboval celý svět. Samotní Němci podlomili ponižující porážkou v první světové válce byli dychtiví po rauši. Časté útěky do světa fantazie před tíživou poválečnou situací, mizernými sociálními podmínkami a důsledky kolapsu německé měny v roce 1923 byly totiž daleko lehčí s pomocí halucinogenů. Příznivým podhoubím pro distribuci momentálního rozptýlení a zábavy byla masová velkoměstská kultura a zejména Berlín pověstný svými vyhlášenými nočními kluby, bary a opiovými doupaty se stával po setmění místem halucinující a extatické atmosféry. Do Berlína přitom vyrazili turisté za levným sexem a drogovým opojením nejen z okolních evropských států, ale i z USA. Kokain a morfium se objevovaly na plátnech kin, ale drogy byly ve skutečnosti běžně k dostání téměř na každém rohu, v každé lékárně, bez předpisu a navíc lacino. Padesát procent berlínských lékařů bylo toho času údajně závislých na morfiu.

Psychotropní látky coby symbol extravagance byly však současně odsuzovány jako projev mravního

úpadku, a to jak komunisty, tak i nacisty, kteří ventilovali své sociální napětí v pouličních bojích o moc. Jak píše Ohler, obzvláště nacisté – přinejmenším navenek – nesnášeli drogy, protože sami chtěli být drogou (s. 17). Po převzetí moci Hitlerem v roce 1933 se proto návykové látky staly jasným tabu. Národní socialismus měl totiž vlastní recept na problémy německé společnosti. Průvody s pochodněmi, svěcení praporů, nadšené skandování a Hitlerovy plamenné projevy forsírované parareligiozními motivy a germánskou mytologií, to vše mělo být jedinou možnou cestou ke stavu kolektivního extatického vytržení. „Svůdné jedy“ neměly místo v systému, kde mohl lid svádět jen Vůdce, dodává Ohler. Válku s drogami, kterou rozpoutali nacisté posedlí hledáním viníků a nepřátel, doprovázely přísné tresty odnětí svobody a ztráty zaměstnání drogově závislých doktorů. Do boje byla zapojena celá síť lékařů, lékárníků, sociálních pracovníků, policie i armáda. V roce 1935 se drogově závislí dostali pod hlavičku mentálně postižených, následovaly zákazy sňatků, první případy řízené sterilizace, či dokonce snahy skrytých za eutanázií. Nacisté, kteří systémem protidrogového dohledu a kontroly vylučovali ze společnosti „psychopaty“, přikročili brzy k perzekuci dalších skupin obyvatelstva. Ohler ukazuje, jak NSDAP posedlá čistotou společnosti od nepřátel manipulativně vpleta protidrogovou kampaň do protizidovské agitace. Literární obrazy jedu, otravy, toxicity a infekce coby součástí rétorických strategií nacistické propagandy tak ulpívaly na Židech, kteří byli označováni za bacily či patogeny, kteří tráví Říši, a proto musí být vyhubeni. Toto rafinované symbolické propojení měl usnadňovat nad slunce jasný fakt, že židovský charakter byl ze své podstaty závislý na drogách. Pracovní výkon a finanční úspěchy židovské buržoazie a inteligence měly být dle kolujících zkazek už od pradávna stimulovány užíváním morfia a kokainu. Vmanévrováním Židů do rolí notorických narkomanů tak toto etnikum a drogy splynuly v jeden obraz toxické látky, která ohrožuje Německo.

Nohler v dalších podkapitolách pokračuje v líčení úspěšné předválečné distribuce zdánlivě neškodného pervitinu, metamfetaminu, který byl vynalezen Němci jako reakce na úspěchy Benzedrinu, účinné dopingové látky z USA, která stála v pozadí mnoha sportovních výsledků na olympiádě roku 1936. Popisuje lobbování farmaceutických firem, které tento nový „lék“ proti únavě, poruchám spánku a nenasytlosti propagovalo v nemocnicích a na univerzitách. Reklamní plakáty na nový produkt se dostaly do autobusů, stanic metra a na pouliční oznamovače. Hlad po energetickém „nakopávači“ a stimulantu libida a pozornosti se rozšířil do všech vrstev společnosti, od studentů a továrních dělníků, přes řidiče a telefonní operátory až po noční hlídače a kadeřníky. Prodávaly se přitom nejen pervitinové pilulky, ale i chutnější verze pro mlsouny jako například marketingově veleúspěšné čokoládové pralinky napuštěné metamfetaminy. Skvělým

autorským důvtipem jiskří Ohlerovy pronikavé glosy, kterými dotahuje neprůstřelnost svých argumentů k dokonalosti. Mrazivá je kupříkladu pasáž o distribučních praktických továrny Temmler, která lékařům zdarma zaslala obálky s ampulkou vysoce návykového pervitinu s písemnou prosbou o zpětnou vazbu. *Látka v její testovací fázi. Jako starý dealerský trik: první dávka je zdarma, uzavírá Ohler (s. 39).*

Ve druhé kapitole nás Ohler vtahuje do prvních let druhé světové války, německých ofenziv ve Francii a bitvy o Británii. Události předkládá na pozadí extenzivního užívání pervitinu vojáky na frontách i v zázemí, které stálo za počátečními úspěchy německých vojsk spojenými s hektickými postupy velení, jež o celém válečném podniku neustále pochybovalo. Nikoliv moment překvapení, ale právě pervitinem uměle vyvolávané euforické stavy, doprovázené pocíty zlepšeného kognitivního výkonu, zvýšenou soustředěností na cíl a odbouráním stresu a strachu měly mít podstatný, ba klíčový podíl na bleskovém postupu německých konvojů. Jejich pervitinová jízda západní Evropou nabývá v Ohlerově pojetí až groteskních rozměrů, které však nesou pádný a znepokojivý argument podložený citacemi z deníků i dopisů řadových vojáků a důstojníků. Autor, tak dodává na váze hypotéze staršího historika medicíny Petera Steinkampa přesvědčeného o tom, že *Blitzkrieg byl poháněn metamfetaminy, pokud na nich nebyl přímo založen (s. 89)*. Starší citáty mistrů vojenské taktiky, např. generála tankových vojsk Guderiana pověstného svým prýsným a agresivním velením: *Narídil jsem vám nespát osmačtyřicet hodin. Vy jste vydrželi sedmáct dní (s. 103)* – tak dostávají nový psychedelický odstín.

Ze stránek knihy zalidněných drogově závislými nacistickými gaunery nápadně vycínivá Hitlerův osobní doktor Theodor Morell, brýlatý tlouštík, kolem kterého autor buduje podstatnou část druhé poloviny knihy. Morell se postupem času stal nezbytnou součástí týmu lidí, který Hitlera po většinu jeho pracovního dne permanentně obklopoval a zejména během roku 1943, kdy nastal zásadní obrat ve válce a kdy všem bylo jasné, že Německo válku prohraje, se jejich vztah stával doslova symbiotickým. Hitler se stále častěji v depresích uchýlil do betonových zdí svého velitelského ústředí, kde si odříznut od světa a zapouzdřen ve svých fantastických představách o konečném vítězství musel kuráž, energii a pocíty světovládcé dříve čerpané z ovací a buráčení davů dodávat uměle pomocí biochemických preparátů. Někdejšího abstinenta a vegetariána, který si stále častěji dopřával panáka slivovice či pivo, zachvátila dokonce i samomluva. Dřívější „koktejly“ míchané z vitaminů, minerálů, steroidních a hormonálních přípravků, kterými Morell Hitlera „léčil“, přestávaly toho času na pacientovy vleklé potíže s trávicím traktem spojené s bolestmi zabírat. Doktor tak pro Hitlera, který se stával vůči obvyklým látkám rezistentní, hledal stále nové a riskantnější kombinace

léčiv. Ohler v jeho zápiscích nalézá šokující výčty desítek a stovek chemických látek, které Hitlerovi injikoval a jejichž vedlejší účinky nemohl mít ani jako zkušený praktik pod kontrolou. Nakonec přýsáhl i pro neblaze proslulý Eukodal, vysoce návykový stimulant energie a tlumič bolesti dvakrát účinnější než morfin. I díky této látce mohl podle Ohlera „Vůdce“ navenek i nadále přesvědčivě vyzařovat sobě kdysi přirozenou energii a vitalitu.

Už mezi podzimem 1941, kdy začaly být Hitlerovi podávány hormony a steroidy, a létem 1944, kdy mu byl poprvé do žil vpraven Eukodal a kdy v důsledku zranění utržených během „Valkýry“ začal šňupat kokain – onen „židovský jed“ –, byl vrchní velitel sotva kdy střizlivý. Euforigenní účinky těchto látek a rozsah jejich užívání podle Ohlera dosavadní biografie opomíjely, byť jsou dle něj pro sled událostí po neúspěšném pokusu o atentát zcela zásadní. Dle autora byl Hitler ke konci války doslova obetkán paranoiou a blouznivými představami, které si udržoval narkotiky a jimiž si dodával odhodlání k nesmyslným rozkazům a vojenským manévřům. *Byl v permanentní mlze: jako nadopovaný atlet, nezastavitelný a neústupný – až do okamžiku neodvratného kolapsu* (s. 217). To, co pak na dalších stránkách vysvítá z útržků Morellových zápisků lze těžko označit jinak než jako rozklad osobnosti choromyslného drogově závislého vraha, jehož agresivitu, vztek a chladnokrevnou vytrvalost, s jakou si ve svých zločinech počínal, však narkotika nanejvýš upevňovala a v žádném případě ho *nezbavují jeho kolosální viny* (s. 231).

Autor dobře pointuje i v pasážích o zneužívání tvrdých narkotik nejvyšší generalitou v blízkém okolí Hitlera. Jednání s drogově závislým „Vůdcem“ se totiž zejména za střizlivá stávalo stále méně snesitelným. Pro životabudiče a „zabijáky“ strachu, nervozity a sklíčenosti si k Morellovi v Hitlerově bunkru chodili nejen důstojníci, ale i pobočníci a sanitáři. Hitlerova závislost na stimulantech se tak stala doslova nakažlivou a zasáhla všechny v jeho okolí, od lidí ve „Vlčím doupěti“ až po jeho kolegy v Berlíně. Nejlepším pomocníkem pro přežití během brífinku v dusné atmosféře s paranoidním Hitlerem měl být již dobře známý pervitin, a i když si byl Morell jeho rizik dobře vědom a nenechával si jej jak vidno z jeho dopisů pacientům pouze pro sebe. *Nejde o žádnou „superpotravinu“*. *Nejsou to ovesné vločky, je to šleha!*, bez otálení ho předepisoval dál (s. 178).

Ohler Morellův postup, kdy Hitlerovi víceméně intuitivně ordinoval celou škálu farmak, vysvětluje jeho snahou vytěžit z Hitlerovy závislosti, a tedy i z jeho přízně co nejvíc. Popisuje Morellovo bezskrupulózní chování během německého východního tažení, kdy se hamízně zmocnil moderně vybavených jatek v ukrajinské Vinici (podobně postupoval i v případě endokrinnologického institutu v Charkově a tamního technologického vybavení) a v době, kdy bylo potřeba každého vlaku a volného vagonu k evakuacím

raněných či dodávkám zásob potravin na frontovou linii, začal s neúnnavnou lhostejností organizovat rozsáhlý a logisticky náročný vývoz žláz, kostí a vnitřností jatečních zvířat. Ty pak zpracovával ve své olomoucké továrně na oleje, kterou získal za směšné peníze arizací a již následně včlenil do výrobní sítě své společnosti Hamma. Ze zvířecích zbytků v Olomouci vyráběl své revoluční hormonální přípravky a potravinové suplementy, kterými zásoboval Hitlerovo velitelství, Wehrmacht i celou Říši (s. 157–165). Podobně se Hitlerův osobní lékař úspěšně svezl i na kritickém nedostatku opia, kdy bylo nutné nedostatěk máku z polí v Maroku dobytých spojenci doplnit umělými náhražkami. V Rize proto obratně koupil firmu Farmacija s rozsáhlými zásobami surového opia a morfinu a z dříve neznámého doktora se tak postupně stával lékárníky a opiový magnát s astronomickými příjmy.

Spotřeba metamfetaminu coby paliva fanatismu v německé armádě ke konci války přirozeně rostla, stejně jako snaha objevit chemický pendant k tajné „záračné zbraní“, která zvrátí nevyhnutelné. V poslední kapitole *Záračný lék* tak autor osvětluje nasazování zmíněných látek u námořnictva a posádek útočných oddílů složených z miniaturních ponorek. Neúprosnost času, tempo spojeneckých vojsk a snaha udržet bdělost zmanipulovaných námořníků nad hranici osmačtyřiceti hodin vedla k okamžitému nasazování šílených kombinací různých substancí, jejich kriticky vysokých dávek i k jejich testování na zajatcích v koncentračním táboře Sachsenhausen, z něhož se po válce málokdo zodpovídal. Výsledný produkt zvrácených pokusů na věznicích v *totálním rauši* byly kokainem „říznuté“ žvýkačky jako poslední inovace na chemické frontě a závěrečných vlnách zoufalých a zbytečných bojů.

Text přináší množství nových detailů a Nohler díky své výtečné kombinační schopnosti a snaze odvážně pointovat zahrnuje čtenáře překvapivými souvislostmi, kdy jeden zvrát ještě nedozněl a už je ve čtenáři přebíjen jiným. Obrazotvornost autora, která v tomto ohledu funguje bezvadně, může místy až nutit pochybovat, zdali nás autor jen neopájí svou stylistickou virtuozitou. Nohler však ví, co dělá, a svých literárních triků zneužívá jen v nízkých dávkách. Pečlivě vybrané dobové citáty propojené s duchaplnou ironií a narkomanskou metaforikou: *Pervitin umožnil jedinci přežít v podmínkách diktatury – nacionální socialismus v tabletách* (s. 48); *One Reich, one Dealer* (s. 180); *Od abstinenta k závislákoví* (s. 220) aj., které se prolínají s odborným textem a prozrazují Ohlerovu praxi novelisty, tak sice jednoznačně napomáhají k sugestivité léčeni, ale palčivost zkoumané látky a přesvědčivost autorových vývodů opřených o poctivý výzkum a důsledný poznámkový aparát dle mého nikterak zásadně neumenšují. Výsledný literární tvar je proto poučnou lekcí s naléhavým poselstvím, ale i čtenářskou senzací, která neplýtvá slovy.

Jan Pezda

GRULICH, Josef: *Migrační strategie : Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2018, 286 s. ISBN 978-80-7394-703-3.

Josef Grulich vydal v edici Jihočeské univerzity *Monografia Historica. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis* další publikaci věnovanou migracím na Českobudějovicku v druhé polovině 18. století. Podobně jako v předchozí knize *Migrace městského a vesnického obyvatelstva* (2013) vyšel z metod historické demografie, ale tentokrát se primárně zaměřil na zcela jiný typ pramene – zhostní listy.

Díky dřívějšímu zpracování matriční evidence českobudějovické farnosti sv. Mikuláše si autor vytvořil rozsáhlou databázi o 30 448 demografických událostech. To nově zkombinoval s daty vytaženými ze zhostní agendy do programu Microsoft Access. Podařilo se mu takto zpracovat reprezentativní soubor 1 073 propouštěcích listů z let 1750–1787, což je základní časové ohraničení výzkumu, protože zhostní agenda po zrušení nevolnictví (člověčenství) přestala mít smysl a postupně zanikala. Přesto určité „dobíhání“ této agendy umožnilo autorovi uskutečnit jeden z hlavních cílů – porovnat teritoriální pohyb před a po vydání patentu z roku 1781.

Na úvod autor zhodnotil současné trendy v populačním výzkumu, tzn. především vytváření rozsáhlých databází. Tým kolem Josefa Grulicha se o tyto trendy již nějakou dobu zajímá a je docela smutné, že u nás nic podobného nevzniká. Vzhledem k současné situaci ve vědě, tzn. důrazu na krátkodobé grantové projekty, ani podobné databáze nikdy nevzniknou. Pokud si je ovšem v několika grantech nevytvoří tým sám, jako v případě toho Grulichova. Přesto se ale takové drobné podniky nemohou s těmi zahraničními vůbec srovnávat. Josef Grulich nicméně dokázal, jak už to v našem malém českém rybníčku bývá, udělat svým dlouhodobým přístupem z nouze ctnost.

V druhé kapitole autor podrobně popsal hlavní prameny, tzn. výhostní listy a církevní matriky. Ačkoliv se už poměrně dávno ví o významu zhostní agendy pro studium migrací, nikdo se jí v minulosti příliš nevěnoval. Je však pravda, že současné možnosti elektronického zpracování dat dávají výzkumu nový rozměr, protože lze zkombinovat několik databází dohromady. Přesně toho Josef Grulich využil a provedl nesmírně podrobnou analýzu pohybujících se osob. Navíc mohl řadu informací zkonfrontovat a zpřesnit, což ho dovedlo k závěru, že většinou byla matriční evidence *spolehlivějším zdrojem poznání než propouštěcí agenda. Prováděný výzkum by byl bez ní nemyslitelný* (s. 36). Především by bylo nemyslitelné najít tolik možností k analýze. Grulich postupně vysvětluje okolnosti zhostního řízení, např. dobu potřebnou k vyřízení žádosti či výši poplatku, rozsah a směry migrací, charakterizuje migrující osoby (jednotlivci, děti, neúplné rodiny) a velmi podrobně

také důvody migračního pohybu. Většina výhostních listů byla vystavena k uzavření sňatku, ale prostor byl věnován rovněž osíření, ovdovění, stáří, nemoci a smrti, zdravotním překážkám, studiu a vyučení, službě v armádě, práci v kanceláři či osobní službě. Zvláštní kapitola byla věnována migracím na českobudějovická předměstí, protože jedním z cílů bylo poznat alespoň částečně migraci pracovních sil rekrutujících se z nízkých vrstev společnosti – čeledí, služebných, nádeníků, podruhů.

Josef Grulich postavil své vývoody na statistické metodě a nijak se tím netajil, ale rozhodně u ní neskončil. V úvodu naznačil, že *statistika může za určitých okolností vytvářet cenné předpoklady pro navazující kvalitativní výzkumy* (s. 7). Díky databázím mohl spojit řadu událostí v životech pohybujících se osob a přinést na mnoha příkladech široké spektrum migračních strategií vycházejících z osobních, rodinných i socioprofesionálních pohnutek. Zkrátka podle Grulicha vede i tudy cesta ke kvalitativnímu přístupu. Každá analýza je tak doplněna konkrétními příklady, které jsou navíc dokládány přímými citacemi z pramenů v poznámkovém aparátu. Nic takového autor dělat nemusel, ale je fakt, že i pro další badatele může být kterákoliv citace důležitá a přínosná, je-li možné tyto prameny využít ještě k jiným výzkumům. Kromě mnoha příkladů je jedna kapitola věnována přímo kvalitativnímu pojetí – mikrohistorickému příběhu Alžběty Grießhuberové, v němž byly kromě zmíněných pramenů využity také sirotčí seznamy. Propojením informací ze všech tří typů pramenů se Josefu Grulichovi podařilo sestavit příběh ženy z podružské rodiny žijící na předměstí Českých Budějovic a posléze Vídne, která nekradla, *ale tvrdě pracovala v zájmu zabezpečení vlastního živobytí* (s. 160). Podle autora česká historiografie postrádá příběh „obyčejné ženy“, která by se nežívala kriminální činností, protože historici mikrodějin se omezují ve svých výzkumech na trestní agendu. Je to do značné míry pravda, ale ani Josef Grulich by nesestavil tak poutavý pohled do života obyčejné ženy, kdyby se „nezapletla se zákonem“, tzn. kdyby se neřešilo v obsáhlejší agendě její zběhnutí (vlastně sňatek bez svolení vrchnosti a zhoštění). Nic to však nemění na skutečnosti, že Josef Grulich dokázal s využitím většího množství pramenů (a třeba i genealogické metody) získat informace jinak skryté. Znovu tím takřkajíc vhodil rukavici do výměny názorů na mikrohistorii. Pro nezaujatého pozorovatele je to nesmírně poutavé, protože nezáleží na tom, kdo se více blíží pravdě. Nejdůležitější je, že ze „sporů o podstatu mikrohistorie“ vycházejí historiograficky přínosné úvahy.

Autor svým výzkumem především prokázal, že migrace byly i mezi poddaným lidem poměrně běžné a patent o zrušení nevolnictví v tomto směru neznamenal žádnou významnou změnu, protože se neměnilo vnější prostředí jako za industrializace a urbanizace. Hlavně na předměstí přicházely přebytky pracovních

sil z venkova a změnu pobytu fakticky legalizovaly až s odstupem času, např. když chtěly uzavřít sňatek, protože v novém prostředí si někoho mohly najít. Pro přesun na předměstí tito nádeníci a podruzi zhostení list nepotřebovali a vrchnost je nutně nemusela v dané době postrádat, což znamená, že existovalo množství podobných migrantů, kteří si nikdy o propuštění nepožádali: *nejen českobudějovičtí poddaní, ale i obyvatelé okolních panství běžně migrovali bez povolení. Vzhledem k potřebě pracovních sil se tolerovala přítomnost cizích poddaných na panství města, zvláště na předměstí Českých Budějovic. Těch, kteří si o uvolnění z poddanství požádali s ohledem na zajištění obživy a pracovního uplatnění, byla jen malá část* (s. 196). Pouze vyšebrodští cisterciáci se domáhali, aby jejich osm poddaných nebylo ilegálně zaměstnáno na českobudějovickém panství (na městských dvorech), ale město hned vyřešilo situaci intervenční žádostí o jejich propuštění. V praxi tak *převládá zájem o cizí pracovní síly nad dodržováním právních norem* (s. 199). Nebyla požadována okamžitá náhrada, protože se očekávalo, že zafunguje princip reciprocity a „přátelská půjčka“ bude brzy oplacena podobným způsobem (s. 87). Josef Grulich sice zjistil, že v případě města reciprocity příliš nefungovala, protože zejména předměstí byla lákadlem pro přebytky z venkova, ale nikdo toto v dané době neměl potřebu pranýřovat. Problémy se mohly objevit spíše v případě poddanství narozených dětí, jak na to už dříve poukázal Eduard Maur.

Kniha Josefa Grulicha je velmi důkladnou analýzou části migračních pohybů v oblasti Českobudějovicka, a přestože je založena na statistické metodě, je napsána čtivě s řadou zajímavých příkladů. Metodicky je nesmírně podnětná a mohla by vyvolat zájem o další výzkumy tohoto typu. Rozhodně by byly potřebné. Nepochybně ani Grulich neskončí u tohoto výzkumu a bude určitě zajímavé sledovat, jakým směrem se jeho bádání budou dále ubírat.

Radek Lipovski

VEYNE, Paul: *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost*. Praha: Filozofický ústav AV ČR 2015, 207 stran. ISBN 978-80-7007-441-1.

Po sedmi letech od vydání francouzského originálu knihy Paula Veyna, *Foucault, san pensée, san persone* (2008), kterou autor zanechal na poli historické epistemologie a foucaultovské tematiky znovu výraznou stopu, se k tuzemským čtenářům dostala i česká mutace textu. Veynova kniha se tak zařadila k zatím nepřilíš rozsáhlé řadě dosavadních českých překladů prací zasvěcených jeho blízkému příteli a jedné z největších postav světové intelektuální scény 20. století.

Globální proslulost si Michel Foucault, profesor věhlasné Collège de France, vydobyl díky svým nekonvenčním průzkumům extrémních podob lidské praxe a neklid vzbuzujícím diagnózám soudobé zápa-

doevropské kultury. Ve svých provokativních knihách zásadním způsobem naboural dosavadní představy o zdánlivě jasných a samozřejmých zkušenostech bytí jako jsou šílenství, delikvence, perverze či krajní formy lidské sexuality. V kontextu těchto témat rozvedl problematiku specifické formy disciplinační moci, kterou spojoval s kontrolou fyzických těl populace věznicemi, školami či zdravotnickými ústavy. Svě hypotézy záhy nato rozpracoval do širokého konceptu governmentality v souvislosti s rozšířením svých analýz o technologie vlády a sociální organizaci v moderních státech. Nezastupitelné místo v jeho širokém odborném záběru a do značné míry i latentní pozadí jeho veškerých badatelských snah představuje také výzkum pravidel konstituování vědění a věd. Foucault přitom rozebíral ani ne tak konkrétní obsahy myšlenkových struktur, natož pak jednotlivých idejí a myšlenek v jejich chronologickém vývoji, ale soustředil se primárně na rámcovou epistemologickou konfiguraci určitého období, jakési historické a priori, které určuje samotnou formu vědění, to jest meze myslitelného a poznatelného v jednotlivých obdobích. Ve světle svých excentrických témat se norí do pramenů, literatury i vizuálního umění a v historické perspektivě krouživě pátrá po předpokladech kolísavé hierarchie novodobých lidských zkušeností, po fundamentálních myšlenkových pravidlech vytýčování vratkých hranic mezi normálním a sexuálně zvráceným, mentálně zdravým a duševně nemocným, morálně dobrým a eticky špatným, pravdivým a mylným.

Nevyhnutelným osudem děl paradigmatických velikánů je, že se postupem času stávají četným referentem ozřejmujícím stále nové výchozí badatelské pozice. Obzvláště myšlenky těch zesnulých jsou nemilosrdně strženy do víru čtení bez adekvátní námitky; jsou analyzovány, rozebírány a kritizovány, v ideálním případě s cílem otázky přesáhnout či problematizovat, v tom horším, problém pouze tlumočit a recyklovat, o odkazech na zvučná jména jako svého druhu ornamentální manýru zvědečující odbornický spisek ani nemluvě. Obojí pak ústí do stavu, kdy se klíčové prvky a motivy díla ztrácejí v záplavě interpretovaných interpretací a komentovaných komentářů původních knih, předmluv, rozhovorů či článků. U mimořádně obtížně pochopitelného literátu a ducha natolik nespoutaného, aby zahájil rozpravu o své metodě avizem: *Nepetejte se, kdo jsem, a nechtějte po mně, abych zůstával stejný [...]*, to platí dvojnásob. Mediální zkazky o životě a rozsáhlém díle Michela Foucaulta, který platí dodnes za jednoho z nejlivnějších myslitelů poválečné Evropy, tak stačily během pouhých tří dekad od jeho smrti v roce 1984 nabýt takřka mýtických rozměrů. Právě husté předivo spekulací obepínající tohoto mistra kritického myšlení a stylistického virtuóza bylo pro Veyna klíčovým podnětem k sepsání jeho utlé knihy, jež však trvalo bezmála dvacet let.

V zákrutech promyšlení Foucaultova odborného záběru se kniha snaží o výklad některých

operativních termínů jeho metody (diskurs, dispozitiv, archeologie aj.). Děje se tak hned v několika kapitolách na pozadí Foucaultovy pověstné skepse, zpochybňování dosavadních filozofických tradic, vztahu k politickému angažmá vědců i jeho způsobu práce s prameny. Teorie diskursu, která učinila z dějin beznadějný a vyprázdněný proces, způsobila, že Foucaultovo myšlení se stalo trnem v oku všem, již od filozofie očekávali hledání absolutních pravd a ideálů. Foucault, který považoval metafyziku, filozofickou antropologii či morální a politickou filozofii za spekulativní a marně bloudění, se totiž žádné zakládající transcendence nedovoľoval. Pravdu nehledal vně společnosti, ale naopak se snažil ukázat, jak si každá doba utváří svůj „režim pravdy“, to jest vymezování „pravidel“ pravdivých výpovědí. Nejlepší pasáží knihy jsou v tomto ohledu kapitoly o Foucaultových snahách usouvstažnit fyzikální a humanitní vědy, moc a formování člověka jako subjektu (s. 99–138). Veyne tak mj. znovu oživuje debatu nad pokusy normalizovat jedince skrze stále racionálnější a „vědecktější“ prostředky. Nechce přitom tak jako Foucault spálit na troud vědeckou podstatu západní medicíny či psychologických disciplín, ale systematická kontrola fyzických těl populace, jež si pod rouškou humanity od „vědy“ a „objektivitv“ propůjčila plášť, je podle Veyna výzvou k promýšlení jejich funkce a úlohy i v dnešní době. Akademická medicína poháněná lobby farmaceutických korporací, která nezřídka postrádá celostní pohled na problém, je totiž i nadále mocensko-politickým polem, v němž se každý v zájmu zachování veřejného zdraví musí podřídít vakcinaci či odběru krve. Je však otázkou, do jaké míry jsou tyto procedury skutečně zaštitěny hodnotami altruismu a humanity a jak dalece se může profesionální lékařský pohled hlásit k racionalitě, o níž víme, že to není žádná daná objektivita vědy.

Místa se v knize dostává i vztahu Foucaulta k francouzské inteligenci a historikům. Foucaultovy stylisticky hutné, košaté a často matoucí knihy nejsou lehcce stravitelné a do konce jeho života uváděly do rozpaků mnoho tradičně strížených historiků. To jim však nebránilo v sebevědomé a ostré kritice, která nezřídka hraničila s výsměchem. K němu často vedla závist, mezinárodní ohlas Foucaultových děl, jeho mediální popularita, ale i nepřijemný zážitek ze vzájemných polemik, kdy Foucault rád dával okolí najevo svou intelektuální převahu a neodpouštěl těm, kteří se ji marně snažili překonat. Sám o sobě tvrdil, že není historikem, a nenazýval se ani filozofem, své psaní považoval za „kritické dějiny myšlení“. Přes četné třecí plochy mezi Foucaultem a školními historiky, které se objevovaly úměrně k rostoucímu počtu jeho nových historicky laděných knih, není přehlédnutelné, že zejména některé reprezentanty tzv. školy Annales jeho dílo nenechávalo chladným a vysoce ho oceňovali. Sami už dlouho před první světovou válkou odvrátili pozornost od popisného líčení dynastických

a politicko-diplomatických událostí. V době vydání Foucaultových prvotin *Dějiny šílenství* a *Slova a věci* proto analisté, kteří tehdy již udávali metodologický a tematický tón drtivě části francouzského dějepiscetv, ihned rozpoznali geniální historická díla. Pochvalně se o nich vyjadřoval Georges Duby či Philippe Ariés, tedy lidé přichýlení k dějinnám mentalit, naopak Foucault sám obdivoval korouhevnicka druhé generace školy Fernanda Braudela, ale i Emmanuela Le Roy Ladurieho či Francoise Fureta.

Pro knihu je příznačné časté vymezování Foucaultovy pozice nejen v kontextu evropské poválečné filozofie 60. a 70. let – jeho badatelsky aktivního období –, ale i starší filozofické a společenskovedné tradice vůbec. Text tak provázají četné doplňující poznámky, které odlehčují myšlenkově hutný výklad, dokládají Foucaultovy možné ideové zdroje, blíže rozvádějí jen letmo nastíněný složitý problém či sporné momenty výkladu, ale slouží i jako berlička Veynových tematických odboček. Jak totiž podotkl autor doslovu, kniha není zcela tradičním biografickým portrétem doplněným analýzou díla. Nejednou lze totiž v průběhu četby postřehnout snahu Veyna vystihnout podstatu sdělení pomocí detailů z vlastní tvorby věnované antickému světu či pokusy překlápět Foucaultovy přístupy do této autorovi blízké tematiky. Rovnou do jedné ze svých prací nás Veyne takto nechává nahlédnout, jelikož součástí knihy je i poněkud nekompatní, ale vzhledem k Foucaultově metodě příkladový oddíl o počátcích křesťanství. V něm autor v krátkosti zachycuje přerod věrouky vzešlé z judaismu coby výlučného náboženství židovského lidu v univerzální věroučný systém otevřený všem. Kniha je tak současně i pozvánkou k prohlídce magnetického myšlenkového universa samotného Veyna, do něhož se text plynulým způsobem střídavě přelévá.

V práci, která si pohrává s memoárovou formou a čerpá ze vzpomínek Veyna i jiných, si příliš nepočtou lovci pikantností a zvědavci dychtiví nahlédnout do Foucaultova delikátního soukromí. Jeho bouřlivé životní chvílky v oparu LSD či hojně návštěvy nočních klubů během jeho amerického pobytu, které mu přivodily smrt, jsou ohleduplně zmíněny pouze letmo. Pohnutý konec života mistra je pak líčen jako trýznivé sledování rozpadu osobnosti autorova skutečného přítele a učitele. Melodramatický závěr knihy vybarvuje temperament génia se všemi jeho vrtochy a drobnými ješitnostmi, ale ukazuje i citlivého člověka, který se choval velkoryse a přátelsky ke všem, kdo k němu nechovali zášť a závist, ke všem, kdo s ním jednali jako rovný s rovným.

Precizní slohová vybroušenost textu, na které má jako jeden z dvorních překladatelů Foucaultových prací nepochybnitelnou zásluhu i Petr Horák, zaručuje, že četba má také silný estetický účinek. Veyne, ač skromně přesvědčen o opaku, bezesporu vládně nezvykle rozvinutou schopností abstrakce a jeho

bohatá fantazie a místy až poetický jazyk si v ničem nezadají s podmanivým stylem psaní samotného Foucaulta. K nezaměnitelné hypnotičnosti jeho děl má ale přece jen daleko. Rychločeta netrpělivých čtenářů každopádně není na místě. Vedla by pouze k nedorozumění a podezřívání autora z vyprázdňené slovní metaforiky, která bývá příznakem stylu mnoha francouzských filozofů. Stránkovým rozsahem nevelké dílo jako celek působí dojmem snahy očistit Foucaultův život, metodu a postoje od nánosů zmatků, nedorozumění či zjednodušujících interpretací, kterými je zavál čas, ale děje se nejspíš i opak. Bystré oko domácích filozofů-specialistů tak v teoretických pasážích s vysocí komplikovanou argumentací najde řadu terminologických nečistot a mylných dojmů či nedotažeností, které obnažují Veynovo omezené filozofické školení.¹

Autor knihy v průběhu textu odhaluje mnoho zajímavého z niterných vzpomínek na přátelské chvíle strávené s duchovním souvěrcem a nadto prodlužuje již tak mimořádnou trvanlivost jeho legendárních myšlenkových schémat snahou o jejich kritické objasnění a rozvíjení. K podobně aktivnímu promyšlení Foucaultova odkazu v podmínkách 21. století pak burcuje i své čtenáře. Pokud bylo Veynovým záměrem pojmout svou knihu osobitě jako důstojnou poklonu blízkému příteli, tleskám, bezpochyby splnil svůj úkol a ukázkovým způsobem tak předvedl, že i nesčetněkrát přežvykána látka má díky precizní stylistické hře s žánrovými proprietami stále co nového nabídnout a nemusí být marným nošením dříví do lesa. Jako vstupní zasvěcení do světa komplikovaných teorií či spolehlivá terminologická příručka však kniha pro své osobní zaujetí a Veynovo neostré filozofické myšlení fungovat zjevně nemůže.² Kniha od předního znalce antické kultury je tak určena spíše všem stávajícím souvěrcům obou francouzských velikánů, kteří se nebojí netradičních perspektiv a vytrvalého hledání odpovědí na znepokojující otázky svázané s naším myšlením, lidskou přirozeností, „pravdou“, racionalismem i domněle racionální podstatou vědeckosti, která se pojí se společenskými důsledky závažnějšími, než jsme si vůbec ochotni připustit.

Jan Pezda

CHRAMOSTOVÁ, Vlasta: *Byl to můj osud: (Na přeskáčku I., II.)*. Praha: Academia 2018, 492 + 360 s. ISBN 978-80-200-2816-7.

Spravedlnosti času, jsem tvůj vyznavač. Ústřední motto básně, nalezené po smrti herečky a spisovatelky Olgy Scheinpflugové v polovině dubna 1968 na hereččině pracovním stole, převzala jako své životní krédo herečka, disidentka a doyenka českého divadla Vlasta Chramostová (1926), jejíž doplněné a rozšířené paměti připravilo českému čtenáři pod názvem *Byl to můj osud – Na přeskáčku I., II.* k blížícímu se kulatému výročí sametové revoluce pražské nakladatelství Academia (první vydání vyšlo pod názvem *Vlasta Chramostová* v brněnském nakladatelství Doplněk ve spolupráci s olomouckým nakladatelstvím Burian a Tichák v roce 1999, v reedici pak v letech 2003 a 2011).

Obsáhlé vzpomínky jedné z nejvýznamnějších osobností českého disentu představují vedle zhuštěné kroniky událostí 20. století programově promyšlenou katarzi člověka toužícího se vnitřně osvobodit od léty nestrádaných emocí s bezpodmínečně nutnou potřebou obhájit své činy. Motivem k sepsání vzpomínek vycházejících zčásti ze zápisků pořízených v průběhu 70. let, se pro Chramostovou, jejíž život i umělecká dráha se pohybovaly v mezních situacích pro běžného člověka jen těžko pochopitelných, stalo zveřejnění seznamu spolupracovníků Státní bezpečnosti na počátku 90. let, ve kterých našla i své jméno. Herečka, jejíž první manžel Miloš Pavlinec (poválečný ředitel Českého rozhlasu Brno) se díky přátelství s popraveným politikem Ottou Šlingem dostal na počátku 50. let málem na popraviště, přítelkyně významného sochaře Konrada Babraje, jejichž společný syn zemřel na následky havárie vozu, který autorka sama řídila, spolupracovnice Státní bezpečnosti a členka Komunistické strany, nadšená účastnice reformního hnutí 60. let, jejíž profesní kariéra byla násilně ukončena na počátku 70. let, zakládající členka Charty 77, průkopnice bytového divadla a významná disidentka se po překonané psychické krizi, při které zvažovala i dobrovolný odchod ze života a prodělala léčbu na psychiatrii, cítila na konci 90. let potřebu vypsát se ze všech svých bolestí, a jak píše v úvodu svých vzpomínek, *otevřít poklop nad svou studánkou plnou krve*. A vzápětí dodává, *píšu všechno, co mi přichází na mysl, a právě v tom objevuji naději, že vyrovnání s minulostí je možné*.

Na kruciální událost hereččina života – listopad 1989 –, který se prolíná oběma knihami a svou permanentní existencí tak vytváří pomyslnou osu života umělkyně, se tak zdánlivě na přeskáčku nabalují střípky vzpomínek na rodinné příslušníky, herecké osobnosti a klíčové mezníky 20. století. Ve snaze zasadit svou osobu do kontextu událostí bouřlivého století a obhájit temné stránky svého já před přísným soudem dějin se herečka ve svých vzpomínkách vydává na krkolomnou a bolestnou cestu

¹ S velkými rozpaky přijal knihu například „foucaultian“ RŮŽIČKA, Jiří: Osobní pocta filozofovi: Veynův Foucault. *Dějiny a současnost* 39, 2017, č. 10, s. 42–43.

² V tomto ohledu poslouží lépe kupříkladu nejnověji RUOFF, Michael: *Foucault-Lexikon*. Stuttgart 2018; v češtině pak vybraná hesla in: MATONOHA, Jan a kol.: *Za (de)konstruktivismem: Kritické koncepty (post)poststrukturalní literární a kulturní teorie*. Praha 2018.

20. stoletím. Z hereččiny paměti se postupně vynořuje masarykovsko-legionářská tradice jejich předků, školní léta a dospívání v období Mnichova a druhé světové války stejně jako vlastní komunistická minulost, prožití z nevědomostí, proměna životních hodnot, bolestný přechod z výsluní slavných jevišť do ilegality bytového divadla, normalizační každodennost založená na pochopení nepochopitelného a solidaritě mezi přáteli, euforie a hektičnost listopadových dnů i zoufalá snaha zařadit se do nově utvářené porevoluční společnosti.

Chramostová popisuje otevřeným, věcným, někdy až surovým a sebestmračským stylem vše, co pro ni během jejího dlouhého života mělo zásadní význam. Svá tvrzení přitom dokládá citacemi rozhovorů, výňatky z korespondence a v případě své *znovuobjevené* spolupráce se Státní bezpečností také autentickými reprodukcemi spisového materiálu. Možný nepříznivý dopad z otevírání zásuvek s nepříjemnými a dávno zasutými vzpomínkami, které by mohly vrhnout nelichotivé světlo na jinak morálně čistý profil disidentské hrdinky, se snaží autorka zamaskovat či alespoň zmírnit anachronickým stylem psaní se zdánlivým tškáním od jednoho tématu k druhému a manipulativním předsováním emotivně působících okamžiků před morálně poskvrněný štít (např. synova smrt je časově předřazena jednáním s StB; případ herečky Jiřiny Štěpničkové z počátku 50. let je zařazen až za obě výše zmíněné události, i když jim časově předchází).

Zásadní deviza hereččina života, totiž být přímým aktérem hlavních mezníků československých dějin druhé poloviny 20. století, předurčila také charakter vzpomínek Chramostové, které se na rozdíl od jiných herečkových pamětí věnují především politice. Divadlo, zastoupené v prvním svazku téměř výhradně medailony herečkových kolegů a osobnostmi divadelního a literárního světa, kteří umělecky či osobně poznamenali hereččinu kariéru a život (např. Karel Novák, Václav Renč, František Pavlíček, Olga Scheinpflugová, Jiřina Jiráková, Jiřina Švorcová, Vladimír Šmeral, Jaroslav Seifert), se ke svému slovu dostává až ve svazku druhém. V něm se autorka vedle niterně pojatých vzpomínek na další kolegy a kamarády (Karel Kryl, Jiřina Šiklová ad.) roze-psala nejen o svých rolích v pražském Národním divadle, na jehož scénách vystupovala v porevolučním období téměř dvacet let, ale také o vzniku, podstatě a charakteru bytového divadla a své filmové kariéře. V souvislosti s filmem *Odcházení* rozebrala Chramostová i svůj vztah k Václavu Havlovi a lidem v jeho bezprostředním okolí. Ve svých pamětech nezůstala autorka nic dlužna ani svému životnímu partnerovi, kameramanovi Stanislavu Milotovi, jehož glosami a průpovídkami svůj text okrášlila.

Přestože se Chramostová ve svých pamětech na několika místech v určitých věcech opakuje, čtenář je poutavým stylem hereččina vyprávění, včetně glosování politických událostí posledních let, natolik vtáhnut do děje, že si některé již dříve uvedené informace

rád připomene a zopakuje. Nesporným kladem obou svazků pamětí je bohatá obrazová příloha, pečlivě vyhotovené kalendárium se soupisem životních událostí autorky a její umělecké tvorby v divadle, televizi, filmu a rozhlasu a jmenový rejstřík. Bonus knihy představuje pro čtenáře příložené, samostatně neprodejně DVD se záznamy dvou představení Bytového divadla Vlasty Chramostové – *Play Mackbeth a Zpráva o pohřbívání v Čechách* – a krátkometrážní snímek Stanislava Miloty *Jan 69* pořízený na pohřbu Jana Palacha na konci ledna 1969.

Kamil Rodan

HES, Milan: Čekání na smrt: Rodinný tábor českých Židů v Osvětimi. Praha: Nakladatelství Epocha & Pražská vydavatelská společnost ²2019, 124 s. ISBN 978-80-7250-859-4 (Pražská vydavatelská společnost), 978-80-7557-178-6 (Nakladatelství Epocha).

Milan Hes, didaktik dějepisu, historik a učitel, je autorem několika titulů z oblasti literatury faktu. V tomto roce přineslo Nakladatelství Epocha ve spolupráci s Pražskou vydavatelskou společností druhé vydání publikace *Čekání na smrt: Rodinný tábor českých Židů v Osvětimi* (první vydání 2012).

Knihla se skládá z pěti kapitol, součástí publikace je rovněž prolog a epilóg. Jednotlivé oddíly sledují procesy nacistické vyhlazovací mašinerie zaměřené na likvidaci určitých terezínských Židů. První kapitola je věnována vzniku pevnosti Terezín a její transformaci v ghetto. Kapitola druhá čtenářům představuje genezi vyhlazovacího tábora Osvětim s důrazem na jeho fungování se zaměřením na postupy vyhlazování (nejen) Židů. V tomto oddílu se spisovatel podrobně věnuje fenoménu „terezínského rodinného tábora v Osvětimi“, přičemž postuluje několik důvodů jeho vzniku s tím, že své argumenty kontextualizuje v rámci historických faktů. Třetí kapitola je věnována životu dětí „terezínského rodinného tábora“ za ostatními dráty. Ke vzniku dětského bloku v Osvětimi Hes poznamenává: *O založení dětského bloku nemáme přímé svědectví. Vychovatelé, kteří pracovali v bloku od jeho počátku, tj. od září 1943, zahynuli všichni. Pravdou je, že sice „zázrakem“ přežilo z prvních transportů několik dětí, ale ty zas nebyly zasvěceny do okolností vzniku tohoto na osvětimské poměry zvláštního oddělení* (s. 51). V prostřední kapitole se recipienti dozví podrobnosti o nejvýraznějším vychovateli působícím v dětském bloku, Fredym Hirschovi. *Jedním z těch, kteří se pro svůj hluboce lidský postoj stali legendou, byl i Alfred (Fredy) Hirsch. Nebyl však vojákem ani odbojářem. Jednalo se o mladého židovského muže, který v nejtěžších chvílích svého života dokázal dát alespoň trochu bezpečí těm úplně bezbranným. V čase běsnícího holocaustu dokázal vytvořit zdání klidu pro děti, které mu byly svěřeny* (s. 47–48). Čtvrtý oddíl se detailně zabývá březnovou nocí, ve které byl „terezínský rodinný tábor“ zlikvidován. Autor zde předkládá fakta týkající se likvidační noci, doplňuje je vzpomín-

kami ojedinělých svědků této události (především Toman Brod) a předkládá čtenáři určité hypotézy vztahující se k této hrůzné události. K tragickému osudu Fredyho Hirsche se prostřednictvím autora dozvídáme následující: *Není již možné přesně objasnit, za jakých okolností se Fredy Hirsch otrávil. Většina z přeživších si celou záležitost vysvětluje tak, že Fredy neunesl pomýšlení na záhubu jemu svěřených dětí. Bylo to pro něj nepředstavitelně obtížné. Jak by jen mohl žít s vědomím, že bezbranné bytosti zemřou v plynových komorách? Stačilo asi pět gramů luminálu, léku, který byl celkem běžně používán jako prostředek na uklidnění. Jedna tabletka tohoto hypnotika obsahovala sotva tři desetiny gramu účinné látky (s. 71). Pátá kapitola shrnuje osudy hrstky Židů z „terezínského rodinného tábora“, kteří měli štěstí a vražednou noc a následné události přežili. Součástí kapitoly jsou četné citace z literárně zpracovaných memoárů přeživších internací v Osvětimi II – Birkenau (již zmíněný Toman Brod, Primo Levi, Ruth Bondyová či Rudolf Vrba a Alfred Wetzler).*

Na závěr knihy Hes shrnuje varování, které nám jedna linie událostí druhé světové války předestírá: *V nepříliš vzdálené minulosti svět vydělily hrůzy etnických čistek na území bývalé Jugoslávie, které se odehrály v devadesátých letech 20. století. Celou řadu dalších drastických příkladů vzájemné lidské nenávisti, která postupně přerostla do systematického zabíjení celých skupin obyvatelstva, je možno registrovat i mimo evropský kontinent. Alarmující je navíc to, že leckdy pro popis těchto zvěrstev nemusí být užíván minulý čas. Poučilo se lidstvo z hrůz šoa? Pravděpodobně ne dostatečně (s. 116).*

Publikace Milana Hese podle mého názoru představuje výbornou příručku o koncentračním táboře Terezín, o fungování a strategiích nacistického vyhlazovacího komplexu v Osvětimi i o prezentaci životních osudů nejvýraznějších osob spjatých s pobytem v tzv. „terezínském rodinném táboře“. Ačkoliv se jedná o odbornou literaturu (součástí publikace je souhrn dat *Dějiny terezínského rodinného tábora v datech* a rovněž soupis doporučené literatury), podařilo se spisovateli vytvořit značně působivou a ne příliš komplikovanou naraci. Domnívám se, že k této skutečnosti přispěla implementace úryvků z rozhovorů s přeživšími nacistickou vyhlazovacímašinerií. Vzhledem k citlivosti tématu a s ohledem na přímé svědky nacistického vraždění jsou jména autorů vzpomínek uváděna „pouze“ formou křestního jména a první litery příjmení.

Publikaci lze doporučit široké čtenářské veřejnosti. Podle mého názoru je vhodná k implementaci do výuky dějepisu na základních školách s cílem přístupného a komplexního seznámení žáků s historií Židů se zaměřením na osudy osob začleněných do „terezínského rodinného tábora“; určité poznatky si při četbě publikace osvojí i odborná veřejnost (v tomto ohledu se jeví jako pozoruhodný zdroj informací svědeckví

přeživších). Publikace Milana Hese je důkazem, že odborná publikace nemusí být kompilací odborných termínů, složité syntaxe a prezentací poznatků a vědomostí ad hoc.

Milan Mašát

TINZOVÁ, Bohumila: *Pomníky obětem 1. světové války na okrese Jeseník*. Opava: Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Jeseník 2018, 74 s. ISBN 978-80-87632-55-0.

Sté výročí konce Velké války přineslo novou vlnu zájmu o komemoraci jejich obětí. Dění v regionu západního Slezska ukázalo rostoucí společenskou poptávku obyvatel oblasti, zasažené nuceným vysídlením německé populace po roce 1945, po důstojném připomínání sdíleného celospolečenského prožitku let 1914–1918, který zasáhl muže z českých zemí bez rozdílu národnosti, konfese či sociálního původu. Odklon od tradičního národního narativu prokázaly např. občanské iniciativy za obnovu válečných památníků v Ostružné a Jakartovicích stejně jako analogické počiny v jiných pohraničních regionech.³

Již s ohledem na naznačenou poptávku je nesporně třeba uvítat fakt, že právě v jubilejním roce vyšla přehledová práce Bohumily Tinzové, zkušené autorky řady studií věnovaných slezským sochařům a kameníkům.⁴ Jde o práci populárně-naučnou, jež postrádá poznámkový aparát a další náležitosti obvyklé u vědeckých monografií. Nicméně vzhledem k absenci jiných ucelených pojednání na toto téma (s výjimkou dílčí materiálů práce Jaromíra Indry opírající se o dobový tisk)⁵ jde o materiál, který přístupnou a srozumitelnou formou přibližuje veřejnosti mnohé dosud neznámé informace.

Knihu uvozují dvě stručné kapitoly, jež čtenáře seznamují se základní typologií a symbolikou pomníků a s nejvýznamnějšími tvůrci činnými v oblasti Jesenicka. Následuje abecední přehled pietních míst. Navzdory torzovitosti a různorodosti pramenné základny se autorce podařilo shromáždit řadu poznatků o datacích, autorech a objednatelích stavby jednotlivých památníků. Značnou badatelskou cenu mají

³ Obecně k motivům a formám válečné piety srov. WINTER, Jay: *Remembering War*. Yale 2006.

⁴ Srov. TINZOVÁ, Bohumila – ČEP, Marian: *Sochař Josef Obeth 1874–1961: život a dílo*. Opava 2008; TINZOVÁ, B.: Odborná škola pro zpracování mramoru v Supíkovicích. In: *XV. svatováclavské setkání v Jeseníku: nerostné bohatství Jesenicka a jeho využití: sborník referátů*. Jeseník 2015, s. 56–71.

⁵ INDRA, Jaromír: Pomníky padlých, zemřelých a nevěstných z I. světové války na severní Moravě a ve Slezsku na stránkách dobového tisku. *Časopis Slezského zemského muzea, Série B – vědy historické* 2, 2012, s. 153–182; dále RODAN, Kamil: *Kulturněhistorický atlas Slezska*. Opava 2015, s. 54–60.

především fotografie objektů, jež byly po roce 1945 přebudovány či zcela zničeny.

Publikaci vedle zájemců o regionální historii jistě ocení také odborná obec historiků umění. Jesenicko náleželo ostatně k oblastem s rozvinutým průmyslem těžby a zpracování kamene, kde působila řada významných umělců, především z okruhu kamenosochařské

školy v Supíkovicích, jejichž tvorba svým významem výrazně přesáhla hranice zkoumané oblasti (Josef Obeth, Engelbert Kaps a další). Lze jen doufat, že se podobného zmapování časem dočkají i válečné pomníky v dalších částech Slezska a severní Moravy.

Ondřej Kolář